

Кравчук О. М. Чеське суспільство в роки світової війни 1914-1918 рр. / О.М.Кравчук // Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 2015 р. Вінниця, 2015. – С. 67-80.

О. М. Кравчук

ЧЕСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В РОКИ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1914-1918 РР.

Перша світова війна стала важливою межею в історії європейської цивілізації. Вона завершила так звану «чудову епоху» тривалого миру і втягнула старий континент у вирій безглузлого кровопролиття. Суттєво вплинула світова війна на чеське суспільство, що в політичному відношенні було частиною Австро-Угорської монархії. В сучасній українській історіографії досліджені лише окремі аспекти зазначеної теми (Ю. Бисага [1], С. Віднянський [3], І. Гранчак [4], М. Кірсенко [7], М. Кріль [11], М. Нагорняк [13], Ю. Поп [15], П. Федорчак [9], В. Яровий [23] та ін.).

Мета статті – розкрити головні аспекти впливу Першої світової війни на чеське суспільство.

Роки перебування чеської нації в складі монархії Габсбургів (1526-1918 рр.) були сповнені різноманітними за значенням і змістом історичними процесами. Їх загальний розвиток наприкінці XVIII ст. – на початку XX ст. відбувався в напрямку становлення модерного суспільства і капіталістичних відносин. Ліберально-демократичний режим австрійської частини монархії Габсбургів (Ціслейтанії) сприяв відродженню чеської нації, яка стала модерним і середньоіндустріалізованим суспільством. Чехія стала найбагатшою частиною Австрійської імперії (на Чехію припадало 32 % (43, 7 млрд. крон) майна монархії [31, с. 38]). Чеські землі становили приблизно 10 % території і 20 % населення монархії, але в них розташовувалося 3/4 всієї промисловості країни. 1914 р. в чеських землях видобували 75 % чорного вугілля в імперії, зосереджувалося 60 % залізничної промисловості, 64 % машинобудування, 85 % всієї бавовняної промисловості, 100 % склоробної промисловості, 91 % цукроварень, 45 % пивоварень тощо [33, с. 204]. Відзначимо, що у складі Австро-Угорщини етнополітичною особливістю Чехії було формування поліетнічної структури її населення. Перебуваючи в складі багатонаціональної монархії, чеські землі пройшли сильну етнічну дифузію з 30-х рр. XIX ст. – початку становлення індустріального капіталізму. Згідно перепису населення 1900 р. в чеських землях проживало 9 372 000 осіб, з них – більше 6 млн. чехів і близько 3 млн. німців [21, с. 20]. Німецьку спільноту Чехії називають судетськими німцями. Термін є похідним від назви гірського масиву Судети, що простягається більш ніж на 300 км вздовж кордону між Чехією, Польщею і Німеччиною. Судетсько-німецька етнічна група виникла в результаті столітньої німецької колонізації. Нащадки колоністів розселилися в районах, що в XX ст. відома під назвою «Судетсько-німецька область». Поняття «Судетсько-німецька область», «Судетська область», «Судети», «судетські землі» недостатньо коректні, оскільки не існувало суцільної території проживання судетських німців у Чехії. Під Судетською областю маються на увазі три основні частини історичних чеських земель: 1) Німецька Богемія, що включала північне, північно-західне і західне прикордоння регіону; 2) німецькі області в Моравії, переважно її південні, північні і північно-східні частини; 3) райони Судетської (Тешинської) Сілезії [10, с. 9]. Судети були доволі розвиненою частиною чеських земель і загалом займали провідне місце в промисловості монархії. Із 3100 великих підприємств австрійської половини монархії не менше, ніж 1846 розташовувалися на території Судет [20, с. 440].

З огляду на успіхи в розвитку довоєнної Австрійської монархії її вважали оптимальним державним організмом забезпечення національного розвитку малих слов'янських народів Центральної Європи [6, с. 345]. Однак, поряд з економічним і культурним піднесенням, Чехія втратила ознаки державності [4, с. 5]. Найбільшим критиком імперії став націоналізм, вплив якого зростав завдяки структурним проблемам державного ладу монархії. Постійним дестабілізуючим чинником був дуалістичний устрій імперії, який позбавляв державних прав нації монархії, за винятком австрійців і угорців.

Війну проти Сербії, що переросла у зіткнення світових держав, Австро-Угорщина розпочала 28 липня 1914 р. Напередодні в монархії Габсбургів оголосили часткову, а 31 липня – загальну мобілізацію [21, с. 44-46]. В австрійській армії чисельність чехів становила приблизно 13 %. Приблизно 60 % чоловіків чеських земель у віці 18-52 років були мобілізовані на фронт [12].

Політика більшості чеських діячів у той час була неоднозначною. Її можна охарактеризувати як поєднання пасивного опору політиці онімечення з лояльним ставленням до воєнних зусиль монархії, економічного співробітництва з владою [14, с. 211]. Одним з прикладів використання чеськими підприємцями кон'юнктури військових замовлень було одержання власником взуттєвої фабрики в м. Зліні Т. Батею замовлень на виготовлення 0, 5 млн. пар взуття для армії. Робітники цієї фабрики виробляли щоденно 10 тис. черевиків [22, с. 11-12].

До спалаху війни в 1914 р. жоден з чеських політиків не був підготовлений [29, s. 15]. Незважаючи на це, на початку війни окремі чеські праві партії виступили з деклараціями лояльності щодо династії та монархії, зокрема, староста Праги К. Грош. Побоюючись розпуску партії не критикували воєнні дії Австро-Угорщини чеські соціал-демократи [15, с. 7]. Але загалом, чеські політики не виступили із спільною заявою лояльності щодо Австро-Угорщини [21, с. 51]. «Не будемо робити нічого, що могли би дати привід, ніби ми підтримуємо війну», закликав К. Крамарж, лідер Чеської національної партії свободи думки (младочехи) [24, с. 30].

Чеське суспільство не підтримувало війну, розпочату проти Сербії. Чеські вояки австрійської армії, у яких були майже повністю відсутні ультрапатріотичні, шовіністичні настрої, не бажали воювати проти слов'янських країн і здавалися в полон на російському і сербському фронтах. За відомостями О. Ясі, приблизно 50 % з мобілізованих до лав австро-угорської армії 300 тис. чехів перейшли на бік противника [24, с. 34].

Натомість, німецькомовні піддані Габсбургів підтримали воєнні зусилля імперії. У в прикордонних районах чеських земель широкого розмаху набув пангерманський рух. Його шовінізм поєднувався з агресивною політикою імперської Німеччини [14, с. 210].

Початок війни означав крах чеської політичної програми – здобуття автономії в демократичній Австрії. Із запровадженням воєнного стану влітку 1914 р. правова держава в Австрії припинила існування. У серпні 1914 р. були ліквідовані суди присяжних [21, с. 46]. У період світової війни Австро-Угорщина потрапила у повну залежність від свого берлінського союзника, поглибилася її внутрішня криза. Війна в імперії створила нову суспільно-політичну атмосферу, що унеможливлювала компроміс влади з недержавними національними спільнотами, зокрема, з чехами. Влада розглядала прояви слов'янської взаємності як державну зраду.

Почався наступ на чеську культуру і репресії проти чеських діячів. 4 вересня 1914 р. було арештовано лідера національних соціалістів В. Клофача, а загалом до кінця першого року війни – 950 осіб [21, с. 48]. У Моравії відбулося 500 процесів за звинуваченням в державній зраді [24, с. 32]. Угорський ліволіберальний політик О. Ясі назвав це «внутрішньою» або «подвійною війною» із «значною частиною власного населення» як «внутрішнім ворогом» [24, с. 34]. У 1914 р., зокрема, було закрито газети «Чеське слово», «Наше слово», «Самостійність» та інші [25, s. 281]. Також було призупинено діяльність спортивного об'єднання «Сокіл».

Під час війни припинила існувати економічна система, заснована на ліберальній господарській політиці. З милітаризацією економіки був пов'язаний державний інтервенціонізм. Вперше в історії капіталізму державне регулювання набуло визначального впливу на економіку [31, s. 30]. Однією з передумов погіршення економічного стану населення стали австро-угорські військові позички, які почали запроваджуватися у 1914-1915 рр.

Все це призвело до виникнення у чеському суспільстві руху опору проти Габсбургів. Проросійське угруповання очолив К. Крамарж – лідер младочехів [9, с. 73]. Він вважав світову війну зіткненням слов'ян і германців, а майбутнє чеської нації вбачав у «Слов'янській імперії» на чолі з Росією. Восени 1914 р. Крамарж відновив контакти з

представником Санкт-Петербурзького телеграфного агентства у Швейцарії В. Сватковським, за посередництвом якого передавав Росії таємні відомості про стан в Австро-Угорщині [17, с. 348].

Підтримку всіх країн Антанти, а не тільки Росії, прагнув здобути Т. Г. Масарик – лідер Чеської прогресивної партії. Восени 1914 р. він створив підпільну організацію під навою «Мафія». Розуміючи, що війна є насамперед боротьбою великих держав за світове панування, політичне значення конфлікту Масарик вбачав у зіткненні демократичних країн Антанти з абсолютистськими, багатонаціональними імперіями (Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини). Перемогу пангерманізму для чеського народу Т. Г. Масарик вважав неприйнятною. Як реаліст і демократ, Масарик вважав моральність і прагнення до справедливості важливими основами політики. Він не бажав залишатися бездіяльним в умовах антиавстрійської «пасивної опозиції» (вислів політика) чеської нації, її марних жертв на фронтах війни. Масарик розробив новий варіант чеської політичної програми – чехословацький. Радикальність цієї програми полягала в ідеї самостійності та об'єднанні чеського питання зі словацьким. Т. Г. Масарик вважав, що після поразки Німеччини може бути створено демократичне і конституційне Чеське королівство із включенням словацьких етнічних районів. Розуміючи неможливість реалізації цієї програми без широкої міжнародної підтримки, Масарик вирішив скористатися новими геополітичними можливостями воєнного часу. З метою винести чеське і словацьке питання на міжнародний рівень у грудні 1914 р. Масарик став емігрантом. Його метою було консолідувати чеських і словацьких емігрантів, створити збройні сили з добровольців і військовополонених чехів і словаків, переконати країни Антанти, що руйнування Австро-Угорщини відповідає їх інтересам і таким чином здобути підтримку ідеї створення чехословацької держави. Це завдання було складним, адже Антанта розглядала чеське питання як внутрішню справу австрійської держави, котру вона не бажала руйнувати, розглядаючи як перепону балканізації Центральної Європи [2, с. 243].

Після еміграції Масарика «Мафія» продовжила свою діяльність. Ця розвідка без жодного провалу до кінця війни через поштові скриньки в Швейцарії та інших країнах надавала британцям, французам, американцям відомості про стан і наміри Центральних держав [7, с. 16]. До п'ятірки провідних діячів «Мафії» входили Е. Бенеш, П. Шамал, Й. Шайнер, К. Крамарж і А. Рашин. Але після успішного горліцького контрнаступу німецьких і австро-угорських військ, Відень взяв курс на силове придушення чеської опозиції. 21 травня 1915 р. було арештовано К. Крамаржа, Й. Шейнера і А. Рашина [21, с. 54]. Зазначені політики за звинуваченням в державній зраді були засуджені до смертної кари. У 1916 р. навіть почався процес проти цитаделі чеського фінансового капіталу – Живнostenського банку, його голова – Я. Прейс – був арештований [14, с. 212].

У свою чергу, німецькі праворадикальні партії Австрії в липні 1915 р. завершили розробку власної націоналістичної програми. Офіційна назва програми – «Побажання німців Австрії щодо нового державного устрою після закінчення війни». Цей документ, оприлюднений на пасхальні свята 1916 р., отримав неофіційну назву «Пасхальна програма». Шляхом відокремлення від Ціслейтанії окремих територій і об'єднання альпійських і чеських земель (останні передбачалось поділити на чисто німецькі і змішані округи) мала бути утворена нова адміністративна одиниця – «Західна Австрія», більшість населення якої становили б німці. Це робило «Західну Австрію» німецькою національною державою. При цьому втрачалась ідея наднаціональної австрійської держави, яка гарантувала вільний розвиток народам Ціслейтанії. Зовнішньополітична складова «Пасхальної програми» передбачала реалізацію ідеї Середньої Європи, метою якої було забезпечення тісного військового, політичного і митного союзу Німеччини та Австро-Угорщини. На позиції цієї програми поступово перейшла більшість австрійських правих партій, які діяли також в німецькомовних землях Чехії – Німецька прогресивна партія, Німецька радикальна партія, Німецька аграрна партія, Німецька робітничка партія, Австрійська християнсько-соціальна партія [32, с. 470-486].

Франц Йосип I фактично розпочав реалізацію «Пасхальної програми», чим підтвердив відмову монархії від місії захисту малих націй Центральної Європи. 10-11 жовтня 1915 р. він змінив державний герб Ціслейтанії. Замість об'єднання однією короною гербів трьох

історичних земель Чехії як символу їх єдності, на новому державному знаку монархії герби чеських земель були роз'єднані.

У таких умовах чеські політики через інформаційну мережу «Мафії» дали згоду Масарику на радикальні дії щодо розв'язання чеського питання поза межами Австро-Угорщини. 14 листопада 1915 р. в Парижі був опублікований написаний Масариком маніфест Закордонного комітету. У маніфесті йшлося про готовність чеської нації брати участь у війні на боці Антанти і вперше публічно проголошувалась мета діяльності чеської еміграції – створення незалежної чехословацької держави.

У 1916 р. відчутними стали негативні економічні наслідки війни. Загальна депресія серед населення стала наслідком хронічної нестачі продуктів харчування. Особливо страждали від недоїдання мешканці великих міст та промислових регіонів західної частини монархії (Ціслейтанії). Карткова система розподілу продуктів харчування функціонувала незадовільно [20, с. 472-473]. Поступово, у промислово розвинених чеських землях наростав соціальний рух. У другій половині 1916 р. заворушення охопили великі промислові центри – Прагу, Оставу, Ліберець. Зокрема, страйкували робітники празьких машинобудівних заводів і остравські гірники [14, с. 218].

Продовженням реалізації ідей «Пасхальної програми» було оприлюднення 5 листопада 1916 р. Францом Йосипом акту про надання Галичині особливого державно-правового статусу в імперії.

З метою зупинити античеську політику правлячих кіл монархії шляхом демонстрування лояльності, 19 листопада 1916 р. дев'ять чеських партій (соціал-демократична, аграрна, національно-соціалістична, молодочеська, старочеська, народно-прогресистська і три католицьких) утворили дві організації – Чеський союз (об'єднання чеських депутатів у Відні) і Національний комітет (координаційний центр дій чеських політиків в Празі) [15, с. 16]. 23 січня 1917 р. президія Чеського союзу відкинув заяву Антанти від 10 січня 1917 р. відносно звільнення «чехословаків» від закордонного гноблення, чим у певній мірі підірвали авторитет керівника еміграційного руху опору чехів і словаків Т. Г. Масарика [27, s. 103]. Вияв лояльності обумовлювався як прагненням зупинити античеську політику влади, так і переконанням про необхідність залишення Чехії в межах великого державного цілого з економічних аргументів. Головною вимогою таких політків були програми територіальної, національно-культурної автономії. Зокрема, подібних поглядів дотримувався і один з підписантів заяви від 23 січня 1917 р. – лідер чеських соціал-демократів Б. Шмераль [15, с. 31].

Однак, подальші події докорінно змінили настрої чеських політиків в бік радикалізації. Цьому сприяли як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні чинники. Зокрема, Лютнева революція 1917 р. засвідчила можливість повалення столітньої монархії. А вступ у війну США на боці країн Антанти у квітні 1917 р. ставив перемогу Центральних держав під сумнів.

Свідченням поглиблення внутрішньої кризи монархії була дезорганізація економіки, що посилилась на початку 1917 р. разом з пожвавленням страйкового руху [19, с. 124]. Весною 1917 р. у чеських землях вперше були поставлені і національні вимоги. Одна із перших згадок необхідності створення самостійної чеської держави зустрічається у рішенні комітету робітничих уповноважених Праги, направленому депутатам рейхсрату наприкінці травня 1917 р. [14, с. 218]. На масових демонстраціях в Празі, Брно, Чеських Будейовицях та інших містах Чехії наприкінці травня – на початку червня 1917 р., найчастіше лунали гасла хліба і миру [15, с. 35; 25, s. 285].

З метою зниження соціальної напруги в країні вище керівництво монархії весною 1917 р. вирішили відновити засідання рейхсрату, послабити цензуру, поновити цивільне судочинство, відмінити низку вироків військових судів [14, с. 219].

Наростання радикалізації чеського суспільства засвідчив і маніфест 222 чеських письменників від 17 травня 1917 р. Він закликав депутатів рейхсрату рішуче відстоювати права чеської нації і вимагав створення самостійної держави [29, s. 33].

Цей виступ, а також посилення масового руху змусили діячів Чеського союзу змінити тактику і заговорити більш рішучо. 30 травня 1917 р. голова Чеського союзу аграрій Ф.

Станек на засіданні рейхсрату прочитав декларацію, у якій було поставлено вимогу перетворити монархію Габсбургів на федеративну державу. Декларація містила вимогу об'єднання «всіх гілок чехослов'янської нації у чеську демократичну державу, включаючи і словацьку гілку нації...». Це означало вимогу докорінного зламу всієї політичної системи дуалізму, оскільки Словаччина у той час входила до складу угорської, а чеські землі – до австрійської частини монархії [14, с. 220].

Також 30 травня 1917 р. в Празі відбулася маніфестація робітників, на якій лунали заклики утворення чехословацької держави. З метою припинення робітничого руху, в окремих галузях промисловості було запроваджено воєнну дисципліну, а страйки прирівнювалися до державної зради [29, с. 33-34].

На основі заяви Чеського союзу у червні-жовтні 1917 р., на прохання Національного комітету декілька працівників вищих навчальних закладів розробили конституційні проекти майбутньої Чеської держави [26, с. 101-102, 165-166]. Зокрема, авторами проектів були К. Кадлец (референт з конституційних питань при Національному комітеті) професор Ф. Веір, Й. Форжт (колишній австрійський міністр, депутат від Чеської національної партії свободи думки) [26, с. 101-104, 165-166]. У них передбачалося створення суверенного Чеського королівства як складової частини федерації придунайських держав на чолі з Габсбурзькою династією. Така програма по суті не виходила далеко за межі довоєнних австрославістських планів чеських політиків. Тим не менш її прийняття значно зміцнило позиції Чехословацької національної ради в Парижі, що тепер вже могла виступати не тільки від імені емігрантських організацій, але й від імені чеських політичних партій в країні [14, с. 220].

Прагнучи послабити відцентрові сили в Австро-Угорщині, прем'єр-міністр Австрії Е. Зейдлер на початку серпня 1917 р. запропонував голові Чеського союзу Ф. Станеку увійти до складу парламентського міністерства. Але він відмовився [14, с. 221]. Тоді ж не прийняв пропозицію прем'єра Австрії Зейдлера посісти посаду міністра громадських робіт чеський соціал-демократ Б. Шмераль [30, с. 325].

У серпні-листопаді 1917 р. в чеських землях наростав робітничий рух, відбулося більше 100 демонстрацій і 50 страйків [15, с. 40]. Активно страйкували металурги Праги, Пльзня, Острави, Хомутова тощо. Певною мірою на радикалізацію робітничих виступів вплинув і прихід більшовиків до влади в Росії у листопаді 1917 р.

В умовах глибокої кризи монархії Габсбургів радикалізувалася позиція і найбільш проавстрійської серед чеських партій – соціал-демократичної. 28 жовтня 1917 р. керівництво партії підтримало ідею самостійності Чехії [27, с. 104]. Представника проавстрійських поглядів Б. Шмерала було усунуто від керівництва партією.

6 січня 1918 р. у Празі було скликано «генеральний сейм депутатів чеських земель», який ухвалив «Трикралову декларацію» з вимогою створення чехословацької держави, «визнаючи в цій державі повні, рівні національні права національним меншинам» і однозначно вимагала встановлення «історичних» кордонів. На думку британського історика А. Тейлора, «ця програма означала реальний розрив чеських капіталістів та інтелектуалів із династією» [18, с. 235].

22 січня 1918 р. Чехію охопив загальний страйк з вимогами припинення війни [9, с. 74]. Це була перша масова соціалістична акція соціал-демократії і національних соціалістів. В ній у Празі брало участь 60 тис. осіб, Пльзні – 35 тис., Кладно – 27 тис.

30 січня 1918 р. староста Об'єднання чеських державних службовців від імені 40 тис. чеських чиновників, професорів і вчителів звернувся в Міністерство закордонних справ з повідомленням про цілковито недостатнє постачання чеських міст хлібом, борошном, картоплею, цукром і маслом [21, с. 78].

Свідченням подальшої консолідації та радикалізації чеського політичного табору було об'єднання декількох політичних сил і утворення 9 лютого 1918 р. Чеської державно-правової демократії під керівництвом К. Крамаржа. Партія орієнтувалася на визволення чеського народу і створення незалежної держави [17, с. 349]. Таку ж програму мала утворена 1 квітня 1918 р. Чеська соціалістична партія.

Навіть певні зовнішньополітичні успіхи Австро-Угорщини, пов'язані з Брест-Литовським миром і зайняттям України, не зробили чеську політику проавстрійською.

2 квітня 1918 р. міністр закордонних справ Австро-Угорщини О. Чернін у промові перед членами міських зборів Відня твердив, що нібито французький прем'єр Ж. Клемансо зондував ґрунт відносно готовності дунайської монархії до укладення миру. Насправді, саме Австро-Угорщина (О. Чернін знав про це) таємно займалась цим у Франції, розраховуючи розпочати переговори. Саме після цієї промови Черніна, Ж. Клемансо зрозумів неможливість укладення сепаратного миру з Австро-Угорщиною. Був, зокрема, оприлюднений лист принца С. Бурбонського – брата дружини австро-угорського імператора Карла I – від 31 березня 1917 р., до Ж. Клемансо, в якому висловлювалися мирні пропозиції Карла I Антанті. Таким чином, була промовисто показана ненадійність і фальш політики правлячих кіл Австро-Угорщини. Зрештою, 15 квітня 1918 р. О. Чернін подав у відставку. Один з висловів Черніна («є такі Масаріки також всередині монархії»), що звучав як звинувачення чеської нації у прихильності програмі Масаріка, несвідомо сприяв успіху визвольного руху. У відповідь, збори чеський депутатів і представників громадських, наукових і культурних кіл в Празі 13 квітня 1918 р. декларували бажання досягнути національної свободи і державної незалежності [16, с. 275]. Лунали вимоги самостійності «чехословацької» нації [29, с. 53]. Аналогічне значення мали Театральні святкування 16-17 травня 1918 р. на честь 50-річчя початку будівництва Національного театру у Празі [25, с. 288].

У цей час, австрійський уряд Е. Зайдлера схилився до адміністративного поділу Чехії. У її складі 17 травня 1918 р. було утворено 4 німецьких і 7 чеських країв, що відкривало шлях до створення Дейчбемен [10, с. 46].

13 липня 1918 р. в Празі чеські політики утворили колективний орган для представництва загальнонаціональних інтересів – Національний комітет, який очолив К. Крамарж [21, с. 85]. За винятком групи чеських австромарксистів Б. Шмерала, до нього увійшли всі чеські політичні партії [27, с. 15].

Наростання соціальних проблем обумовило активізацію чеських партій лівого спрямування. 6 вересня 1918 р. в Празі була утворена Соціалістична рада, орган соціал-демократів і чеських соціалістів.

Успіху чехословацького визвольного руху сприяла непослідовність національної політики Австро-Угорщини. З одного боку, 26 вересня 1918 р. прем'єр-міністр М. Гуссарек пропонував чеським політикам автономію. Але, з іншого боку, 27 вересня 1918 р. він проголосив створення національних секцій у земській адміністративній комісії, що стало наступним кроком до територіального поділу Чехії. У зв'язку з цим, а також через відсутність конкретних гарантій і терміну запровадження автономії Національний комітет 29 вересня 1918 р. відхилив пропозицію прем'єра [30, с. 18-19].

Згадуючи політичні процеси в монархії Габсбургів у жовтні 1918 р. очевидець подій угорський політик О. Ясі констатував: «Ідея національного самовизначення захопила всі народи монархії» [24, с. 39].

На початку жовтня 1918 р. такі чеські політики, як Ф. Пантоучек, І. Стришибрний, К. Крамарж, А. Рашин і словак В. Шробар підготували так званий «політичний закон», або закон «Про тимчасову владу Чеської імперії». Він містив 29 статей і мав стати основою майбутньої конституції. Тоді ж представники Чеської державно-правової демократії, зокрема, фінансисти Я. Прейс і В. Поспішил, підготували проект «Економічного закону Чеської імперії». Згідно з ним, власність Австрії на території Чехословаччини мала перейти під контроль Праги. Передбачалося припинити відправляти податки до Відня, створити окремий емісійний банк, девізове центральне управління, запровадити нову валюту, створити власні центральні управління соціального забезпечення і пенсійного фонду, провести нострифікацію підприємств і банків, здійснити аграрну реформу, одержавлення залізниць і військових заводів [31, с. 199].

Наростання кризи змусило владу приступити до вивезення сировини, товарів і продовольства з чеських земель в Австрію. Опір діям влади викликав масову акцію протесту. За ініціатив аграрія А. Швєгли (голова Земельної економічної ради) і підтримки Національного комітету і Соціалістичної ради 14 жовтня 1918 р. було проведено загальний

страйк. Він набув політичного характеру, декларував ідею створення чехословацької республіки [19, с. 126].

Водночас, представники еміграції на чолі з Т. Г. Масариком здійснили перші кроки до формування вищих органів влади майбутньої держави чехів і словаків. 14 жовтня 1918 р. було проголошено утворення тимчасового чехословацького уряду. Прем'єр-міністром і міністром фінансів став Т. Г. Масарик, міністром зовнішніх і внутрішніх справ – Е. Бенеш, військовим міністром – словак М. Р. Штефанік [30, с. 43].

Відчайдушною спробою врятувати Австро-Угорську монархію став виступ імператора Карла I у Коронній раді 15 жовтня 1918 р. з пропозицією перетворення Австрії у союзну федеративну державу [30, с. 37]. 17 жовтня 1918 р. ця пропозиція була висловлена у відповідному меморандумі Карла I [29, с. 58]. Але, чеські політики не погодилися з двома принципами меморандуму: вилучення з перетворення угорської половини монархії, розподіл Богемії, Моравії та Сілезії між чеською і німецькою національними державами [30, с. 39].

У зв'язку з цим, відповідь чеських і словацьких політиків була однозначно негативною. 18 жовтня 1918 р. у Вашингтоні Т. Г. Масарик оприлюднив документ «Проголошення незалежності чехословацької нації тимчасовим чехословацьким урядом» («Вашингтонська декларація незалежності»). Він відкинув австрійські пропозиції федералізації і виклав головні ідейні основи майбутнього демократичного устрою Чехословаччини. Стверджувалося, що чехословацька держава буде республікою, де всім громадянам будуть гарантовані свобода думки, слова, друку, зборів, загальне виборче право, здійснені соціально-економічні реформи. «Права меншин будуть захищені пропорційним представництвом, національні меншини будуть мати рівні права». У декларації накреслювалися «тільки головні принципи конституції чехословацької нації» і відзначалося, що «остаточне рішення про конституцію належить самим законно обраним представникам звільненої і об'єднаної нації» [26, с. 313]. А 19 жовтня 1918 р. австрійські пропозиції федералізації відхилив Національний комітет у Празі, водночас відзначивши, що «протестує проти найновішої спроби розірвати єдність чехословацької нації і поставити під загрозу неподільність чеських земель». Також висловлювався протест спробам Угорщини стверджувати перед світовою громадськістю, що «наші словацькі брати не хочуть творити одне національне і державне ціле з нацією, невіддільну гілку якої становлять». Національний комітет підкреслював, що «для нас немає іншого рішення чеського питання, ніж цілковита державна самостійність і незалежність чехословацької землі» [30, с. 40].

21 жовтня 1918 р. відбулося об'єднання католицько-національної і християнсько-соціальної партії. Виникла Чехословацька народна партія [25, с. 291].

Уряд Австро-Угорщини вже не міг припинити процесу дезінтеграції імперії і тому погодився на закордонну зустріч чеських політиків з представниками групи Т. Г. Масарика [26, с. 227]. До делегації входили К. Крамарж, В. Клофач, Ф. Станек, Г. Габрман, А. Каліна, П. Шамал, Я. Прейс і К. Свобода.

Отримавши інформацію про наближення військової капітуляції імперії, в ніч на 28 жовтня 1918 р. А. Рашин розробив проект першого закону чехословацької держави. Того самого дня, 28 жовтня 1918 р., в Женеві делегація чеських політиків зустрілась з представниками еміграції, яких очолив Е. Бенеш. За дорученням Масарика була прийнята республіканська форма держави.

В ході засідань у Женеві було отримано звістку про проголошення в Празі Чехословацької держави. Чеські і словацькі політики отримали можливість перейти від декларування програм до їх практичної реалізації. С. Клочурак так згадував події 28 жовтня 1918 р. у Празі: «Йдучи на площу Св. Вацлава, в багатьох вікнах ми бачили портрети Т. Г. Масарика, борця за свободу чеського народу. Куди тільки глянули очі, в осінньому сонці купались тисячі чеських прапорів, а маси народу, старі й молоді, чоловіки й жінки, зі сльозами в очах співали свою молитву «Где домов муй! Того дня чеський народ вітав свою волю по трьохсотлітній австрійській неволі, вітав перший день самостійної Чехо-Словацької республіки. Цей день, 28-го жовтня, став символом для кожного поневоленого народу. Він означає, що хоч би як довго стогнав якийсь народ під чужим гнітом, ... коли в його душі ще не вмерло прагнення до волі... , то для нього прийде день 28-го жовтня. Гарна осінь осінь

1918-го року принесла чеському народові найцінніший урожай в його історії, принесла йому свободу і можливість стати господарем на своїй землі. Ні перед тим, ні пізніше я не бачив такого могутнього вияву радості...» [8, с. 96-97].

Сотнями тисяч вбитих і покалічених на фронтах, померлих від недоїдання і хвороб в тилу, заплатили народи Австро-Угорщини за криваву авантюру своїх правителів [15, с. 7]. Прямі військові втрати становили 400 тис. осіб, цивільного населення – 80 тис., зниження народжуваності принесло втрати до 700 тис. осіб [31, с. 36]. Війна призвела до колапсу і розпаду Австро-Угорщини. На руїнах Габсбурзької монархії чехи разом з словаками отримали можливість будувати власну державу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бисага Ю. М. Роль внутрішніх і зовнішніх факторів в утворенні першої Чехословацької республіки / Ю. М. Бисага – Ужгород: «Закарпаття», 1997. – 183 с.
2. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / П. Вандич – К.: Критика, 2004. – 464 с.
3. Віднянський С. В. Чехословацька республіка / С. В. Віднянський // Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів. За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2001. – С. 417 – 426.
4. Гранчак І. Утворення Чехословаччини та її вплив на долю народів Центральної Європи / І. Гранчак // Закарпаття в складі Чехословаччини: проблеми відродження і національного розвитку. – Ужгород: Патент, 1999. – С. 3 – 20.
5. Дорошенко Д. Слов'янський світ у його минулому і сучасному / Д. Дорошенко – К.: Темпора, 2010. – 784 с.
6. Исламов Т. М. Распад Австро-Венгерской монархии и его последствия в политической эволюции средневропейского региона / Т. М. Исламов // Первая мировая война. Пролог XX века. Ответственный редактор В. Л. Мальков. – М.: «Наука», 1999. – С. 341 – 355.
7. Кірсенко М. Т. Г. Масарик і перша чехословацька політична еміграція / М. Кірсенко // Перший чехословацький президент Т. Г. Масарик і Україна. Матеріали III чесько-української науково-практичної конференції «Шляхи розвитку культури чехів України». м. Київ, 17 березня 2012 р. – К.: НАУ, 2012. – С. 15-18.
8. Клочурак С. До волі. (Спомини) / С. Клочурак – Нью Йорк: Карпатський союз, Інк., 1978. – 189 с.
9. Коротка історія Чехії і Словаччини. За редакцією професора П. С. Федорчака. – Івано-Франківськ: «Плай», 1999. – 170 с.
10. Кравчук О. М. Судетські німці в історії Центральної Європи. Навчальний посібник / О. М. Кравчук – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2012. – 204 с.
11. Кріль М. Утворення і розвиток першої Чехословацької республіки: політичний і національний чинники / М. Кріль // Україна – Європа – Світ. – Вип. 2. – Тернопіль, 2009. – С. 47-55.
12. Михлова С. В глибоком тылу Прага во время Первой мировой войны / С. Михлова // Русское слово. – Прага, 2014. - № 1. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ruslo.cz/articles/935/> - Режим доступу: 24 червня 2014 р.
13. Нагорняк М. М. Національно-державницька концепція Томаша Масарика: Монографія / М. М. Нагорняк – К.: Логос, 2009. – 368 с.;
14. Поп И. И. Нарастание внутривосточного кризиса в Австро-Венгрии и усиление ее зависимости от Германии / И. И. Поп // «Дранг нах Остен» и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871-1918 гг. – М.: «Наука», 1977. – С. 206-223.
15. Поп Ю. І. Ідейний розвиток чеського робітничого руху в роки Першої світової війни / Ю. І. Поп – Вінниця, 1996. – 96 с.
16. Серапионова Е. П. К. Крамарж и Россия. 1890-1937 годы: Идеиные воззрения, политическая активность, связи с российскими государственными и общественными деятелями / Е. П. Серапионова – М.: Наука, 2006. – 512 с.

17. Серапионова Е. П. Карел Крамарж – политик нескольких эпох / Е. П. Серапионова // До и после Версаля. Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе. – М.: «Индрик», 2009. – С. 340-352.
18. Тейлор А. Дж. П. Габсбургська монархія 1809-1918. Історія Астрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. П. Тейлор – Львів: ВНТЛ – Класика, 2002. – 268 с.
19. Фирсов Е. Чехи и словаки. 1914-1945 гг. / Е. Фирсов // История южных и западных славян: В 2-х т. – М.: Изд – во МГУ, 1998. – Т. 2. Новейшее время. / Под редакцией Г. Ф. Матвеева, З. С. Ненашевой. – С. 122 – 154.
20. Цольнер Е. Історія Австрії / Е. Цольнер – Львів: Літопис, 2001. – 717 с.
21. Чехия и Словакия в XX в.: Очерки истории: В 2 кн. – М.: Наука, 2005. – Кн. 1. – 2005.
22. Щигел М. Готтленд: документальна проза / М. Щигел – К.: Гарні-Т, 2010. – 240 с.
23. Яровий В. І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. XX ст.: Підручник для вищих навчальних закладів / В. І. Яровий – К.: Генеза, 2005. – 816 с.
24. Яси О. Распад Габсбургской монархии / О. Яси – М.: Три квадрата, 2011. – 608 с.
25. Dějiny Československa v datech . – Praha: Svoboda, 1968. – 564 s.
26. Galandauer J. Vznik Československe republiky 1918. Programy, proekty, perspektivy / J. Galandauer – Praha: Svoboda, 1988. – 347 s.
27. John M. Českoslovakismus a ČSR. 1914 – 1938 / M. John – Praha: BAROKO & FOX, 1994 – 424 s.
28. Kárník Z. České země v éře První republiky (1918-1938). – Díl první. / Z. Kárník – Praha: Libri, 2003. – 576 s.
29. Olivová V. Dějiny první republiky / V. Olivová – Praha, Karolilinium, 2000. – 356 s.
30. Peroutka F. Budování státu. I – II (1918-1919) / F. Peroutka – Praha: Academia, 2003. – 868 s.
31. Průcha V. a kolektiv Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918 – 1992. 1 Díl. Období 1918 – 1945. – Brno: Doplněk, 2004. – 580 s.
32. Šebek J. Německé politické strany v českých zemích / J. Šebek // Mališ J., Pavel M a kol. Politické strany. Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004. 1. Díl: 1861-1938 – Brno, 2005 – S. 467-494.
33. Seibt F. Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy / F. Seibt – Praha: Academia, 1996 – 468 s.
34. Urban O. Česká společnost 1848-1918 / O. Urban – Praha: Svoboda, 1982. – 696 s.